

ВІДГУК

на дисертацію Стребкової Ірини Олександрівни
на тему: «Проблеми порівняльного аналізу стилю

Тодося Осьмачки і Миколи Гоголя:
типологічний і індивідуальний вимір»,

подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.01.05 – порівняльне літературознавство

Актуальність дисертаційної праці Ірини Стребкової безсумнівна, адже українська компаративістика останнім часом прагне порівнювати у міжнаціональному просторі скоріш далекі мовно і географічно явища, ніж близькі. Тому появу кожного такого дослідження, виконаного на належному професійному рівні, варто вітати. І ця дисертаційна робота спонукає до роздумів про складну і неоднозначну національну ідентичність української культури, що актуально не тільки для літературної компаративістики, але й для усіх вимірів нашого суспільного життя.

Дисертацію присвячено дослідженню двох близьких, але не однакових у мовному та історико-культурному плані явищ. Спираючись на категорію «національна картина світу», авторка розглядає двох письменників всередині однієї української національно-культурної парадигми. Картина світу Гоголя, російського письменника українського походження, творчість якого мала риси двох культур, у дослідженні спершопочатку принципово визнається мононаціональною за картиною світу. Питання про подвійну природу гоголівської картини світу не ставиться, це й не було метою дослідження. Водночас хрестоматійним, хоча і не безперечним, є загальновідомий допис Гоголя з листа до Олександри Осиповни Смирнової, де письменник дуже чітко і навіть «компаративістично» розрізняє дві культури, не ототожнюючи їх: *«сам не знаю, какая у меня душа, хохлацкая или русская. <...> Обе природы слишком щедро одарены Богом, и как нарочно каждая из них порознь заключает в себе то, чего нет в другой <...> самые истории их прошедшего быта даны им*

непохожие одна на другую, дабы порознь воспитались различные силы их характера...».

Підхід до письменника не тільки як до українця за походженням, але і як до українського національного митця характеризує відому в світі школу українського гоголезнавства, до якої належить і авторка дисертаційного дослідження, і цей підхід дещо не співпадає з традиційним російським поглядом на письменника як суто російського письменника українського походження. Це стає особливо актуальним у сучасну добу, коли російська ідеологія продукує загальнодержавну думку про неможливість особливої національної української культури, відмінної від російської, як і української історії. Тому подібна праця має не тільки наукове, але й ідеологічне значення. Декодування зображальної образності, як вважає дисертантка, дасть змогу збагнути закоріненість у суто національну картину українського буття.

По-друге, сама популярність гоголівської традиції в українських митців пояснюється тим, що вони знаходять в ній архетипи української ментальності, а отже привласнюють творчість російського письменника вже не як російського, а як українського. Це дуже цікавий аспект компаративного вивчення національної літературної рецепції. Мабуть, саме тому творчість Гоголя вплинула на українських митців більше за будь-якого іншого російськомовного письменника.

Ще один аспект **актуальності праці**, не позначений, до речі, самою дисертанткою, – це відмова в компаративних дослідженнях від чіткого позначення об'єктів дослідження як представників різних національних ідентичностей. Порівняльні студії можливі як з різними ідентичностями, так і з тотожними. У випадку з Гоголем, як видається, коректніше було б казати про такий тип порівняльних студій, коли моноідентичність порівнюється з поліідентичністю. Адже «хохлацкая душа» Гоголя була зовсім не єдиною в його творчості. Як і «русская душа» теж була не єдиною... Як, додамо, і гіпотетична «італійська душа»... Письменники з поліідентичністю – це проблема сучасних транскультурних студій, і творчість емігрантів може йти

двома шляхами – шляхом Тодося Осьмачки і шляхом Гоголя. До певної міри Гоголя можна дорівняти до таких письменників-емігрантів з поліїдентичністю, як, приміром, Володимир Набоков.

Як вважається, це дослідження могло б актуалізувати ще один спільний аспект заявленої теми: аспект національного письменства на еміграції, адже факт еміграції теж об'єднує фігури Гоголя і Осьмачки.

Власне, **тема дисертації** – рецепція Гоголя з боку Тодося Осьмачки, традиція Гоголя у Осьмачки в царині стилю – системно у повному обсязі ще не розглядалася, хоча спроби загального порівняння здійснювалися неодноразово і про окремі аспекти впливу Гоголя на Осьмачку писали інші дослідники. Дисертація, безумовно, є першою спробою комплексного порівняльного аналізу суголосності у творчості цих двох письменників, і в цьому її **новаторство**.

У дослідженні Ірини Стребкової творчість Гоголя і Осьмачки розглядається у параметрах не вельми дослідженої теоретико-культурної категорії «художня картина світу» у різноманітних її проявах. І в цьому теж полягає **новаторство праці**, адже поєднання культурних студій з літературознавчими під кутом зору національної картини світу у дослідженнях рецепції творчості Гоголя у Тодося Осьмачки – ще не було предметом порівняльного літературознавства. Порівняння двох письменників, вважає дисертантка, базується як на спільній картині світу, так і на спільному психотипі. Застосування категорії культурних студій до літературної компаративістики, з одного боку, засвідчує сучасний інтердисциплінарний рівень дослідження, а, з іншого боку, створює певні труднощі у конкретному аналізі, починаючи з того, що саме поняття національної картини світу у сучасному транскультурному дискурсі не є загальноприйнятим і безперечним, адже національне у сучасному європейському світі вже не зводиться до етнічного.

Головним концептом в дисертації і основною детермінантою художнього світу митців дослідниця вважає національний менталітет, тобто властивий даній етнічній спільноті стиль життя, культури, а також властива даній нації

система духовних цінностей, зокрема релігійних, а також поглядів, рис вдачі, норм поведінки, психологічних особливостей (с.23). Другою детермінантою художнього світу дисертантка називає національно маркований стиль письменників і третьою – народно-фольклорну основу як константу національного бачення світу (с.24-25).

Дослідниця стверджує, що обох письменників цікавили національно виразні явища, але, на наш погляд, якщо стосовно Осьмачки і можна говорити про безпосередній національний наратив, то у Гоголя присутня саме стилізація цього національного наративу, його міфологізація і романтизація згідно зі стильовим напрямом доби. Деякі дослідники визначають його як бідермайер, пізній романтизм. Бароківі традиції своєрідно відбивалися у пізньому романтизмі, тому бароко, – зокрема, низове бароко, – у Гоголя стилізується з позицій більш пізніх стилів. Відповідно до цього, Гоголь відтворює не реальну українську дійсність, а екзотичний світ для інонаціонального – російського – читача. У його картині українського світу відчутний певний орієнталізм, тобто погляд на колонію очима імперії, – піднесено-святкове, екзотичне, містичне уявлення про націю, розраховане на російського читача. Штучне екзотичне сприйняття України «за Гоголем» проіснувало аж дотепер і не тільки в Росії, і багато в чому «нашкодило» об'єктивному іміджу України в світі. Отже чи не проблематично говорити про світ Гоголя як про національно виразне явище?

Та й сама дисертантка справедливо зазначає в розділі про наративні стратегії двох письменників, з одного боку, що фольклорна складова зазвичай слугує вирішенню питань етнічної самобутності, а, з другого боку, що сама форма фантастичного сказу, до якої звертався Гоголь, є стилізацією, грою, ілюзією, а отже – ми робимо висновок – псевдонародною формою оповіді, ознакою індивідуально-авторського іронічного стилю.

Ірина Стребкова слушно посилається на визначення Тамарою Гундоровою українського народницького дискурсу як національної нарації, погляду на соціокультурну реальність під кутом зору певної уявної (ідеальної) сукупності, спільноти, що мислиться як нація. Бенедикт Андерсон у книзі

«Уявлені спільноти», перекладеній українською мовою у 2001 році, яка до речі, чомусь відсутня у бібліографії до дисертації, хоча має безпосередній стосунок до теми, – писав про нації як про обмежені продукти уяви. Отже, сказові форми у функції відображення національного наративу виявляються подвійно ілюзорними: і як соціокультурна даність, і як літературний феномен.

Не зовсім зрозумілим є як у назві, так і у самій роботі зіставлення типологічного і індивідуального виміру аналізу, адже типологічний аналіз має на увазі саме поєднання типологічно споріденого і типологічно відмінного, індивідуального. Не варто було б за мету роботи ставити розкриття змісту таких базових понять, як стиль, бароко, необароко тощо. Це окремі теоретичні багато досліджувані проблеми, тому підрозділи, наприклад, про теорію стилю, неминуче знижуються до рівня загальновідомого.

Інша річ, дисертаційне дослідження, дійсно, є першим системним порівнянням двох різних письменників, така мета є достатньою для кандидатської дисертації, і це порівняння зроблене добре, виникає цілком закономірно, виконано всебічно і повно, теоретичні аспекти, що постають поступово у цьому порівнянні, висвітлюються глибоко і з залученням необхідних джерел. Наявні певні цікаві нові здобутки у кількох напрямках дослідження, що прояснює творчість обох письменників, більшою мірою це стосується Тодося Осьмачки. Задіяні різні проблемно-тематичні підходи до порівняння: висвітлюються барокові традиції в їхній національній редакції, фантастика і онорика, християнські традиції у творчості обох письменників тощо.

Особливо цікавим і серйозним видається третій розділ, присвячений нарративним стратегіям у Гоголя і Осьмачки і стилю казки в нарративній структурі деяких творів. А втім, твердження, що саме фольклорний елемент засвідчує приналежність митців до спільної народної спадщини, не варто перебільшувати, адже творчість Гоголя визначала передусім літературна, а не фольклорна традиція. Та й до українського фольклору XIX ст. його маскарадні

казки мають такий самий стосунок, як казки братів Грімм до німецького фольклору.

Хотілося б зауважити також і стосовно твердження про націєтворчий фактор християнства в творчості митців. «Ця релігія історично сприяла вихованню національного характеру, національній ідентифікації, а також формувала особливу духовну культуру», – стверджує авторка (с.84). Але те ж саме можна сказати і про інші національні традиції, зокрема, російську, найближчу за християнством культуру. Якщо ж йдеться лише про православ'я, то як же бути з католицизмом і греко-католицизмом, які теж склали національну картину світу західних частин України? Отже, в чому відмінність у сприйнятті християнства різними національними культурами? Поєднання язичництва і християнства, так зване народне православ'я, що слушно виокремлює дисертантка у Тодося Осьмачки, знаходимо і в інших християнських культурах теж, отже це не є національною особливістю.

Те ж стосується і природи фантастичного, що, за думкою авторки, базується на засадах християнства. Але ж, як свідчить дуже цікавий і новаторський аналіз «Ротонди душогубців» Тодося Осьмачки, виконаний Іриною Стребковою, – цей твір належить до апокрифів, отже християнська традиція в ньому не є ортодоксальною. Та й особливості категорії фантастичного, які наводить дослідниця, не можна назвати національно своєрідними, а належать вони до загальнотипологічних рис цього явища.

Дискусійним видається також і твердження про те, що в українській культурі церква завжди виконувала консолідуючу функцію. ХХ століття пройшло під знаком атеїзму, зокрема в українській офіційній культурі, до того ж роль церкви в УРСР була не стільки консолідуючою, скільки виконуючою функції доносів владі на мирян.

Попри відмічені несуттєві конкретні непроясненості і дискусійні моменти в цій дисертаційній праці, вважаю, що її виконано на належному професійному рівні, вона вносить нове бачення як творчості обох письменників, так і тих теоретичних проблем, які в ній розглянуті. Актуальність і новаторство

дисертації спонукають до подальшої розробки цілої низки тих тих складних питань, які постають у теоретичній частині роботи. Найважчий новаторський порівняльний аспект, розроблений дисертанткою, дозволяє визнати зміст дисертації таким, що відповідає спеціальності 10.01.05 – порівняльне літературознавство. У 8 основних публікаціях авторки, з них 1 зарубіжна, і 2 додаткових, – викладено основний зміст роботи. Це свідчить про достатнє відображення матеріалів дисертації в опублікованих працях і дотримання вимог ДАК МОН України щодо кількості публікацій у наукових фахових виданнях. Наукові результати отримані особисто здобувачем і пройшли відповідну апробацію на багатьох науково-практичних конференціях, зокрема міжнародних. Автореферат відображає основні положення, що виносяться на захист.

Вважаю, що дисертація відповідає вимогам “Порядку присудження наукових ступенів”, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567, зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінета Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., а її авторка заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.05 – порівняльне літературознавство.

26.09.16

Науковий опонент:

доктор філологічних наук, доцент,

провідний науковий співробітник

відділу теорії літератури і компаративістики

Інституту літератури ім. Т.Г.Шевченка НАН України

